

Федір Полянський

ТВОРЧА СПАДЩИНА ДМИТРА ДОНЦОВА ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Проаналізовано основні праці Дмитра Донцова та визначено їх місце в історії української політико-психологічної думки.

Ключові слова: *духовність, історія, політичні процеси, політична еліта, психологія.*

У науковому світі історія української політико-психологічної думки на сьогоднішній день представлена недостатньо, хоча тенденція повернення до автентичних традицій політико-психологічної думки намітилася в Україні у 90-х роках ХХ ст. Найбільшою мірою ця тенденція зреалізувалася в царинах психології політичної еліти, політичного лідерства та етнопсихологічних проблем політики. Зате в означеному напрямку наукових досліджень в Україні можна виокремити єдину кандидатську дисертацію В. Москаленко [1] та напрацювання М. Слюсаревського [2].

Для належного наукового вивчення дослідниками психологічних феноменів у політичному процесі, використовуючи співіснуючі категорії політичної філософії, антропології, соціології, історії, соціальної психології та політології, потрібно вводити в науковий обіг автентичні джерела української політико-психологічної думки.

У цьому контексті особливу цінність мають роботи мислителів, у яких політика інтерпретується в емоційно-чуттєвій формі. Серед таких праць, які намагалися пояснити психологічними чинниками суспільне життя загалом і політичне зокрема, чільне місце посідає творча спадщина Д. Донцова, українського філософа, ідеолога, політичного діяча.

Хоча історіографія творчої спадщини Д. Донцова з позицій політології, літературознавства, історіософії, соціології вже доволі об'ємна, але, на нашу думку, його теоретичні напрацювання ще недостатньо представлені в історії української політико-психологічної думки.

У політичній думці твори Д. Донцова належать до націоналістичної течії. Серед його основних творів, зокрема такі: “Підстави нашої політики” (1921), “Націоналізм” (1926), “Наша доба і література” (1936), “Де шукати наших історичних традицій?” (1938), “Дух нашої давнини” (1944), “Туга за героїчним” (1953), “Від містики до політики” (1957), “Незримі скрижалі Кобзаря” (1961), “Клич доби” (1968). Тут простежується еволюція його поглядів, процес формування нових теорій (еліти, лідерства, політичної соціалізації молоді), світоглядних позицій чинного націоналізму, переважно на політико-психологічній джерельній базі.

В одній з перших своїх праць “Підстави нашої політики” Д. Донцов проаналізував конфліктне середовище між європейською і російською цивілізаціями та визначив місце української політичної думки у цій боротьбі. У першому розділі автор виводить такі основні думки: європейська цивілізація орієнтується на суспільство, російська – на державу; в російському середовищі домінує нехтування особистістю на користь колективу, церква підпорядкована державній владі, суспільна думка підносить масу і зневажає одиницю, примітивізм суспільного ідеалу, покірність зовнішній силі [3].

Потрібно зазначити, що розгляд суспільно-політичного становища російського суспільства був важливим для Д. Донцова “до означення ліній нашої національної політики”. У наступних частинах автор апелює передусім до національної єдності, спільного національного почуття, без чого неможливо буде перемога, нарікає на виразну атрофію політичного інстинкту. Він вибирає, як вважає С. Квіт, панування і до любові до свого додає ненависть до чужого [4]. Важливо, що Д. Донцов у книзі визначив основні ідеї внутрішньої і зовнішньої політики, проаналізував рушійні сили української революції і обґрунтував думку, що селянство має бути опорою майбутнього державного будівництва.

Ідеї романтизму, активізму та елітаризму, що поширювались у європейських наукових колах, у тій чи іншій формі знайшли своє відображення у наступній книзі Д. Донцова “Націоналізм”.

У першій частині твору “Українське провансальство” автор, аналізуючи громадсько-політичну діяльність “кирило-методіївства й драгоманівщини, легалістичного українофільства й народництва з їх крайніми течіями, марксизму й комунізму, з одного боку, “есерівства” і радикалізму – з другого, нарешті – з правих ідеологій, починаючи від Куліша і закінчуючи неомонархізмом”, автор називає цей процес – “провансальство”. Провансальство – в авторському розумінні – це націоналізм занепаду.

Так, порівнюючи націоналізм і народництво, Д. Донцов протиставляє їх у формі двох діаметрально протилежних темпераментів: чину – контемплатції, інтуїцію – логіці, агресію – пасивності, догматизм – релятивності, віру – знанню. По суті, українофіли ХІХ ст., також за висловом автора, “були «націоналістами», але без галасу” [5, с. 30], в яких основним напрямом була культурно-просвітницька діяльність.

Друга частина твору позитивно протистоїть першій. У ній Д. Донцов обґрунтовує вимоги “волевого націоналізму”, що дістав у сучасній літературі назву – чинного. Сутність чинного націоналізму зводилася до таких основних тез: “воля нації до життя, до влади, до експансії”; “стремління до боротьби”; “національно-революційна ідея”; непримиренність, безкомпромісність, фанатичність, “аморальність” у відстоюванні національних інтересів; праця для “поступу”; “творче насильство ініціативної меншості”. Так, автором було створено т. зв. практичний посібник для політичної еліти, який психологічно налаштовував лідерів на відстоювання національного “Я” у вирі боротьби за власну державність.

У третій частині твору “Українська ідея” Д. Донцов стверджує: “Нація, яка хоче панувати, повинна мати й панську психіку народу-володаря”. Автор закликає “набрати віри у велику місію своєї ідеї” [5, с. 208]. За змістом наша національна ідея має бути, за Д. Донцовим, “всеобіймаюча, виключна, яскрава”, а гаслом – “акція і воля до влади” [5, с. 211]. За духом наша ідея – боротьба за буття і щастя перемоги [5, с. 226]. Звертаючись до людини як унікальної духовної істоти, що здатна до вибору власної долі і за це бере на себе відповідальність – за автором – українці, що не мали власної держави, мали її вибороти будь-якою ціною.

Вважаємо, що твір “Націоналізм” зреалізував свою мету, ідеї Д. Донцова вплинули на формування української національної ідеології. Світоглядні позиції “Націоналізму” стали основою політичних програм ОУН 1920–1940 рр., а праці Д. Донцова справили значний психологічний вплив на політичне життя України у формі збройної боротьби, протестів, бойкотів. Саме соціально-психологічний стан українського суспільства сприяв сприйняттю нової націоналістичної ідеології: “Кожна нова ідеологія має лише тоді силу заволодіти психікою даного покоління, коли впливає органічно з його найглибших психічних потреб і схоплює його нескристалізовані бажання” [6, с. 601].

Актуальною проблемою психології сучасного політикуму можна вважати концептуальну фразу Д. Донцова з праці “Де шукати наших історичних традицій”: “Одні славлять традиції Мазепи, другі – Кочубея. За якими ж йти? Які традиції мають служити дороговказом?”. Автор власне цією книгою хоче показати “той глибокий упадок, в якому опинилася наша національна психіка минулого століття, а з другого боку – свіжість, життєвість і міць традицій сперед XIX віку”. Він заперечує ідеї гуманізму, толерантності, виходячи з позицій духу середньовіччя, боротьби “народу-пана”, а не “народу-плебея” [7].

Цікавим є аналіз Д. Донцова змін у національній свідомості XIX ст., де місце мудрості замінив шляхетності, заступає мудрість скіфа-орача, тобто плебея. Проблема виходила з того, що суспільство мало політичної еліти з державницьким світоглядом взірця князя Святослава.

Концепція політичної еліти, за визначенням Д. Донцова – “провідної верстви”, найповніше представлена у праці “Дух нашої давнини”. Цю проблему автор почав розробляти ще у творах: “Модерне москвофільство”, “Де шукати наших традицій?”, у статтях “Партія чи орден”, “Козак із мільона свинопасів”, у яких піддано нищівній критиці концепцію демократичної еліти. У своїх розробках Д. Донцов бере історичний фактаж з часів козаччини. Він чітко простежує занепад козацької еліти. Якщо у 1763 р. вона виступала в обороні війська, духівництва, міщанства, то вже у 1809 р. була зрівняна з російським дворянством і фактично перетворилась у малоросів. Відбулася заміна політичних, релігійних, військових інтересів, вважає автор, на інтереси звичайних споживачів. Високі стримління відваги, гордості, бажання панувати, любові, слави – на низькі інстинкти матеріалізму, особистого блага і насолоди [7, с. 171]. До заслуг Д. Донцова потрібно віднести порівняльну характеристику психологічних властивостей правлячої і підвладної верстви.

Саме психічна вдача, за теорією автора, лежить в основі формування “луччих людей”, які би організаційно входили в орден, займали окрему верству у суспільстві “на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чисткою» охороняла свою духовну й моральну вищість і чинність, свою форму й силу” [8, с. 7].

Для обґрунтування своєї теорії політичної еліти Д. Донцов використовує ідеї Платона за книгою “Держава” про поділ суспільства на три касты. Перша каста – володарів, прагне до правди, знання, а їхньою здібністю є мудрість. Друга – воїнів, прагне до виявлення енергії, відваги, шляхетного гніву, любові, слави, амбіції панування, а їхньою здібністю є героїзм. Третя – працівників, схильна тільки до насолоди і захланності, а їхньою прикметою є буденні апетити споживача. Так, у характері “ліпшої людини”, за Д. Донцовим, мають бути такі риси – шляхетність, мудрість і відвага [8, с. 180].

Політичні ідеї П. Куліша і М. Грушевського Д. Донцов зводить до “ідеології смердів”, заперечує і тезу, яка є, на жаль, провідною у багатьох підручниках для студентів вищих навчальних закладів, що національна культура сформувалася на основі селянської.

Тема орденства еліти представлена й у подальших його працях: “Орден – не партія” (1938), “Об’єднання чи роз’єднання” (1938), “Маса і провід” (1939), “Дух отари і просвітництва” (1952). На переконання автора, політична еліта мала б ідейно тяжіти до таких форм організації, як, наприклад, лицарських орденів за середньовічним взірцем. Основою для такого об’єднання мала стати спільна мета всіх учасників [9].

Цікавими є роздуми Д. Донцова на тему “Патріотизм і характер”. Аналізуючи як політичну, так і творчу діяльність історичних особистостей, автор відзначав силу їхнього характеру поряд з менш важливими ознаками – амбіційністю та геніальністю. Щоб бути лідером, потрібно володіти такими рисами, як “впертість, моральна відвага”, а також витривалість,

віра у реалізацію своєї мети, вірність переконанням, ідеї, не розчаровуватись у разі невдачі, віра у “культ успіху”, відповідальність, бути готовим виконати свій обов'язок, дбати за справу, а не за себе, володіти собою, “вміти дивитись на життя, як на гру”, “наставлення душі”. Бо без характеру, висновує Д. Донцов, “мертвий всякий патріотизм” [10].

У статті “Молодь і політика” (1951) Д. Донцов визначає такі важливі аргументи, які повинні стати основою для політичної соціалізації молоді, – “Бог, отчизна і власна честь”. Для того щоб стати політиком, мало знати свій фах, Д. Донцов виводить такі прикмети – “непохитні переконання, непохитні політичні концепції”; “повинен мати ідею, що прагне її здійснити, свою національну мудрість, яка базується на традиціях країни, на ідеях предків”, відвагу, мужність, “шляхетність душ, характерність” [11].

У політичному вихованні юнацтва важливу роль займає формування характеру, “людини шляхетної, з високо розвиненим почуттям честі, лояльної, твердої в обороні своїх переконань і своєї країни ... «козака», як казали в Україні, людину особливої вищої породи моральної, з чистою «кров'ю», з «благородними кістками» — казав Шевченко з крилами за плечима, як Галайда, який обернувшись в козака, отряс зі себе розум із старим ім'ям, всі рабські прикмети “хамового сина”, який вмів тільки нагинатися і слухати чужих наказів”. Політична молодь повинна прагнути стати елітою, бо тільки така молодь, як вважає автор, повинна знати, що має перед собою страшного противника до поконання, якого повинна перевищити ідейністю, завзяттям, волею і характером. Така молодь повинна знати, що стоїть перед великим завданням. А великі справи доконують не малі, а великі люди [11].

Нині творчу спадщину Д. Донцова можна вивчати не тільки з позицій об'єкта політико-психологічної думки і водночас суб'єкта суспільно-політичного життя України 1920–1930-х рр. Саме талант Д. Донцова як ідеолога української націоналістичної ідеї і редактора видань “Літературно-Науковий Вістник” (ЛНВ) та “Вістник” (1922–1939) об'єднав цілу плеяду “вістниківців”. Серед них визначні письменники і критики – Є. Маланюк, Ю. Липа, Л. Мосендз, У. Самчук, О. Ольжич, О. Теліга, О. Стефанович, О. Лятуринська, Н. Лівіцька-Холодна, Р. Єндик, О. Бабій, Б. Кравців, Р. Кедро, Ю. Клен, О. Грицай, Л. Луців, М. Мухин, Н. Геркен-Русова, М. Островерха, М. Шлемкевич [12], які формували світогляд покоління українських революціонерів ХХ ст.

Своєрідною хрестоматією з історії політико-психологічної думки можуть слугувати книги бібліотеки видання “Вістник” – М. Островерха “Муссоліні”, М. Макиєвель “Володар”, М. Антонович “Геррес”, Р. Єндик “А. Гітлер”, Р. Керч “Франко – вождь іспанців”, Д. Донцов “Патріотизм”, Д. Донцов “Де шукати наших історичних традицій”, Г. Ле-Бон “Завдання проводу”, Д. Донцов “Маса і провід” та інші, де подані політичні портрети громадських і державних діячів тогочасної Європи, різні аналітичні розробки з проблем волюнтаризму, елітаризму, фашизму, націонал-соціалізму, комунізму та дискусії розвитку української національної ідеології.

Отож важливими ідеями у творах Д. Донцова є розвиток української політико-психологічної думки у контексті європейської; конструктивний критичний аналіз політичних ідей українських мислителів ХІХ ст. – першої половини ХХ ст., розвиток теорій політичної еліти й орденської організації, політико-психологічний аналіз європейської і російської спільноти, вироблення психологічної основи чинного націоналізму як нового світоглядного вчення та інші.

Зазначимо, що провідною тезою творчої спадщини Д. Донцова є і залишається традиція боротьби за основи національної державності. Теза була достатньо обґрунтована і знайшла своє практичне втілення у національно-визвольній боротьбі УПА, збройного підпілля ОУН, дисидентській діяльності, Всеукраїнському референдумі про державну незалежність 1991 р., Помаранчевій революції 2004 р. і дієва у сучасному політикумі України.

Література

1. Москаленко В. В. Розвиток політичної психології в Україні: історична ретроспектива і новітній досвід: дис. ... канд. психол. наук / В. В. Москаленко. — Харків, 2006.
2. Слюсаревський М. М. Історія становлення політичної психології на зарубіжних і вітчизняних теренах / М. М. Слюсаревський. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2008_7/1%20-%20M.Sliusarevskiy.htm
3. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. — Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/BasesOurPolicy.html>
4. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: монографія / Сергій Квіт. — ВЦ “Київський університет”, 2000. — 260 с.
5. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. — Вінниця, 2006.
6. Сосновський М. Дмитро Донцов і ідея “власновладства нації” / Д. Сосновський // Між оптимізмом і песимізмом. — Нью-Йорк; Торонто, 1979. — С. 601.
7. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій / Д. Донцов. — К.: МАУП, 2005. — 568 с.
8. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. — Дрогобич, 1991. — 340 с.
9. Кавунник В. Л. «Провідна верства» суспільства у творах Дмитра Донцова / В. Л. Кавунник. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_52_SV/Gileya52/I3_doc.pdf
10. Донцов Д. Патріотизм і характер / Д. Донцов. — Режим доступу: http://oa.elibukr.org/bitstream/1984/420/1/doc_004.pdf
11. Донцов Д. Молодь і політика / Дмитро Донцов. — «Авангард». — 1951. — Ч. 1 (20). — Січень-лютий. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/index.php?m=content&d=view&cid=378>.
12. Баган О. Романтик в епоху прагматики. Дмитро Донцов у контексті українського ХХ століття / О. Баган. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/romantik-v-epohu-pragmatiki-dmitro-doncov-u-konteksti-ukrayinskogo-hh>

The paper analyzes the main works Dmutra Dontsova and define their place in the Ukrainian political and psychological history.

Keywords: spirituality, history, political processes, political elite, psychology.